

Дитячі страхи, неврози, пемпераменти

Чого боїться учень? Відповідь на це запитання може дати кожен дорослий, коли пригадає своє дитинство. Ці почуття виникають в ситуації невідомості.

Отже, перед дитиною з першого дня перебування в школі постають типові ситуації, що спричиняють страхи: напружене чекання початку уроку і таке ж очікування його кінця, невизначеність свого стану, невідомі взаємини, нові рівні спілкування, постійне напруження вдома.

Під час уроку в учня з'являються нові страхи:

- 🍏 страх задачі (як зіткнення з невідомим, оскільки немає навичок розв'язання);

- 🍏 страх загрози, як неможливості змінити негативно очікувану ситуацію;

- 🍏 страх наслідків дій, які не відповідають тим, на які сподівається вчитель. В цій — ситуації дитина може забути про свої минулі страхи, що поступаються місцем потужним чинникам нового життя. Але може статися так, що нові страхи накладаються на вже існуючі — і тоді життя для дитини в перші дні у школі стає справжнім кошмаром.

Виникає ситуація, коли страх вибиває з колії і може

паралізувати діяльність. Всім відомий випадок з кроликом, який не тікає від удава і «дозволяє» себе проковтнути. На відміну від страху, який часто є неусвідомленим і негативно впливає на діяльність

учня, побоювання дитини мають конкретні причини. Школяр може точно вказати, чого саме він боїться, реально оцінити причини побоювання. Можна використати побоювання для підсилення активності та подолання небезпеки. Буває так, що людина, побоюючись невдачі, починає інтенсивніше працювати. Як допомогти дитині?

По-перше, дати їй можливість зрозуміти природу свого страху. Навчити не соромитися своїх страхів, не заганяти їх всередину.

По-друге, допомогти їй розібратися в причині страху, знайти шлях до подолання його. Дитина повинна вірити, що вона сама може подолати страх, зможе активізувати себе для діяльності.

По-третє, треба допомогти дитині в самопізнанні, виробленні впевненості у своїх силах. Цьому сприяють особистісні комунікаційні стосунки школяра в класі, що дають змогу йому досягти гармонії в особистісному і соціальному плані.

Учень у початковій школі має велике навчальне навантаження:

- 🍏 йому потрібно усвідомити завдання;

- 🍏 знайти шляхи його розв'язання;

- 🍏 усвідомити результат навчальної дії.

Якщо він не вміє знімати напругу в грі та праці, то це підсилює відчуття невпевненості, тривожності.

Дослідження свідчать, що підвищення психічної тривожності учня іноді пов'язане з нерозумінням сутності навчального матеріалу. Навіть незрозуміле для учня слово стає «пусковим механізмом» формування дискомфортного стану. Але і занадто довгі речення, перенасичені змістом, викликають

ту ж саму реакцію — вичерпують його енергетичні можливості (речення повинно мати до 7 слів).

Наведені факти вказують на одну з причин втрати мотивації навчання. У дитини зникає бажання вчитись, бо як можна пізнавати, не розуміючи суті слів? Адже слова є певними інформаційними та енергетичними позначеннями навколишнього світу. А якщо дитина на початку навчання не зрозуміє їх змісту, то це призведе до неправильного вживання понять у подальшому житті. І це може позначитись на її долі.

Учитель початкової школи повинен допомагати учневі на кожному уроці:

- 🍏 з'ясувати значення і смисл слів, які зустрічаються у навчальному матеріалі;
- 🍏 вчити прийомів роботи з словниками та іншою довідковою літературою;
- 🍏 привчати дітей до самостійної пошукової та дослідницької роботи.

Завдяки цьому учень буде підготовлений до навчання у старшій школі.

Відомо, що людині необхідне розслаблення для зняття напруги. Існують аутогенні тренінги, медитації, релаксаційні методики. Молодшому школяреві досить мати можливість погратись, зайнятися посильною працею, змінити вид спілкування. Страх спричиняє у людини скутість, м'язову напругу. Найкраща можливість для розвитку психомоторних процесів — рух. Завдяки рухам знімається м'язова напруга і

тим самим зменшується страх.

Нерідко почуття невизначеності викликає стресові ситуації, що накопичуються і переростають у хронічний дистрес. Стрес спричиняється обстановкою, яка вимагає адаптованої поведінки. Отже, перші кроки дитини в школі, пов'язані з адаптацією до умов навчання, приводять до стресу. Причиною його можуть бути різні фактори:

- 🍏 порушення звичного способу дій;
- 🍏 хвороба.

Залежно від рівня енергопотенціалу реакція на стрес у дітей різна. Одні діти починають працювати інтенсивніше, інші стають пасивними. Така пасивність може призвести до психічних порушень, фізичних захворювань, якщо не відбувається імпульсивного вибуху. Організм, природно, шукає сили для подолання труднощів.

Якщо у дитини є можливість черпати сили, вона вистійть, якщо енергопотенціал (здатність до дії) слабкий, то негативний стрес, так званий дистрес, руйнує здатність дитини до творчості. Дитина,

яка має високий рівень енергопотенціалу (здатності до дії /див. 9 розділ/), сприймає труднощі позитивно. Вона переживає так званий ейфоричний стрес, що додає сили, здоров'я, поповнює витрачену енергію, приносить творче задоволення. Саме тут напруження виступає як умова розвитку.

Отже, шкільний стрес необхідно розглядати як універсальний феномен життя, сигнал «тривоги», коли організму треба мобілізувати фізичні сили на подолання труднощів.

Стійка тривожність та постійні інтенсивні страхи дітей є найчастішою проблемою, яка у них виникає, особливо в період їх навчання у початковій школі. Статистика вказує на стабільне зростання тривожності і страхів у дітей в цей період (коли в 1980–83 рр. таких дітей було 12–16%, то вже в 1990–93 рр. їх стало 72–75%).

Для усвідомлення того, що відбувається з шкільною тривожністю, представимо одержані у 1980–83 та 1990–93 рр. результати відповідей на модифіковану методику Є. Амен (за умовами якої потрібно було вибрати веселе чи сумне обличчя свого однокласника і пояснити причини такого вибору для виявлення шкільної тривожності у молодших школярів) та А.М. Прихожан. Слід зазначити, що всі наведені в цій таблиці результати надійні, базуються на достатній вибірці, мають статистичну достовірність.

Сторони шкільного життя, що викликають тривожність учнів початкових класів

Категорії відповідей	Кількість висловлювань (%)	
	1980-1983 рр.	1990-1993 рр.
Шкільні неприємності	88	55
Домашні негаразди (негативні переживання батьків, покарання і т.п.)	49	72
Страх фізичного насилля	17	68
Негаразди у спілкуванні з однолітками («будуть дразнити» «засміють» та ін.)	18	49
«Безоб'єктні» жахи, тривоги	9	42
Невпевненість у собі, почуття неповноцінності	3	28
Тривога у поєднанні з несприйняттям школи і вчителя	3	23

**У таблиці наведено відповіді, які найчастіше зустрічаються в тій чи іншій групі дітей. Сума відповідей перевищує 100%, оскільки у одного і того ж учня могли зустрічатися різні категорії відповідей.*

Більшість представлених сторін шкільного життя, що спричиняють тривожність у школярів, «прив'язані» до певних об'єктів. З таблиці видно, що суттєво зросли «безоб'єктні» форми тривоги, які є найбільш небезпечними з погляду психічного здоров'я дітей. Це зростання свідчить про глибинні внутрішні конфлікти, значні особисті труднощі, саме вони можуть характеризувати передневротичний і невротичний стан.

Результати досліджень свідчать, що в наш час збіль-

шилася кількість тривожних дітей молодшого шкільного віку, змінилися і самі форми їх тривожності, тривожність «подорослішала», стала більш глибинною, особистісною.

Безсумнівно, що ці дані тісно пов'язані з суспільною ситуацією в країні. Разом з тим ще невідомо, як саме це відбувається, який психологічний механізм дії макросоціальних впливів на розвиток особистості дитини.

З цією метою ми представляємо дані, отримані психологом А.М. Прихожан, у

яких проаналізовано інтенсивність і зміст страхів, тривог, побоювань оточуючих школяра дорослих, насамперед матерів.

Опитування було здійснено за спеціальною шкалою. Дані показали:

🍏 більше 38% батьків оцінюють свій стан як постійне роздратування — «на межі зриву», «тримаюсь з усіх сил»;

🍏 близько 24% — як безрадісний, похмурий;

🍏 лише 17% оцінили свій стан як добрий, активний, радісний;

🍏 і близько 20% — як врівноважений, спокійний.

Результати свідчать, що багато дітей живе в атмосфері емоційних негараздів, емоційної напруги або досить часто опиняються в подібній атмосфері. Якщо при цьому врахувати, як показують багато досліджень в країнах СНД та інших зарубіжних країнах, що стосунки в сім'ї є основним джерелом тривожності у дошкільників і молодших школярів, а одним з найбільш розповсюджених страхів дітей є страх засмутити батьків, то стає зрозумілим, що саме подібна атмосфера — значущий фактор у виникненні тривожності у молодших школярів. Справа не в тому, що діти просто «заражаються» тривожністю дорослих (хоча це теж нерідко відбувається), — подібна атмосфера не дає відчуття захищеності, надійності сімейного оточення, що необхідно для нормального емоційного самопочуття і нормального розвитку дитини.

Такий висновок підтверджується при порівнянні змісту страхів і побоювань у дітей та їх батьків. Розглянемо це питання більш детально.

Зміст страхів у батьків, які частіше зустрічаються (за А.М. Прихожан):

🍏 Страх, що з дитиною може щось трапитись (хвороба, травма, насилля, нещастя, щось невизначене, але обов'язково погане) — 94%.

🍏 Страх смерті дитини — 76%.

🍏 Страх хвороб, смертей, нещастя інших близьких людей — родичів, друзів — 72%.

🍏 Страх своєї безпорадності як матері або батька («Не зможу дати дитині того, що забов'язаний», «Не зможу підготувати її до цього страшного життя», «Вона вже зрозуміла, що її батьки ні на що не здатні, що вони не зможуть забезпечити їй гідне життя») — 68%.

🍏 Страх майбутнього, невпевненість у завтрашньому дні — 68%.

🍏 Страх безгрошів'я — 62%.

🍏 Страх будь-яких катастроф, катаклізмів, війни, «кінця світу» і т.п. — 54%.

🍏 Страх залишити дитину сиротою — 45%.

🍏 Страх самотності — 32%.

🍏 Почуття постійно розлитого страху — 23%.

У дітей найбільш частими страхами були (за А.М. Прихожан):

🍏 Страх, що з батьками чи іншими близькими щось трапиться — 92%.

🍏 Страх смерті батьків та інших близьких — 78%.

🍏 Страх завдати батькам нериемностей, прикросців — 78%.

🍏 Страх фізичного насилля — 64%.

🍏 Страх, що в сім'ї не буде грошей — 64%.

🍏 Страх «кінця світу» — космічних катастроф, НЛО, і т.п. (Прокинусь — і нічого вже немає», «Інопланетяни прилетять — і ми їх не зможемо перемогти») — 59%.

🍏 Страх фізичної травми,

нешасного випадку — 51%.

🍏 «Магічні страхи» (погані прикмети, нещасливі дні, поганий гороскоп, «людина з чорною енергією») — 51%.

🍏 Фантастичні страхи, страшні сни, страх темряви 5 — 46%.

🍏 Розмиті, невизначені страхи, відчуття безпорадності, незахищеності («Все буде погано, страшно, ніхто не допоможе») — 32%.

🍏 Медичні страхи (страх уколів, операцій та ін.) — 32%.

🍏 Страх особистої безпорадності («Не вмію захистити», «Буду здаватись маленьким і слабким, як мураха якась») — 26%.

🍏 Страх покарань та різноманітних зауважень з боку дорослих — 22%.

В цілому можна сказати, що аналіз змісту страхів показує, що і в батьків, і в дітей переважає почуття нестабільності навколишнього світу, загрози, яка у будь-яку мить може стати реальністю. Очевидно, що ці переживання молодшому школяреві передаються переважно від батьків. Воно афективно насичено гіперпiклуванням про здоров'я, благополуччя, життя. В подальшому тривожність розвивається і підсилюється відповідно до механізму зачарованого психологічного кола. Це не може не відбитись на психічному здоров'ї підростаючого покоління.

Важливо зупинитись на так званих складних ситуаціях, які виникають у дітей. Саме складні ситуації в їх

житті дуже часто не сприймаються з належною увагою і серйозністю дорослими. Складні ситуації досить часто можуть переростати у неподоланні бар'єри, які закріплюються відповідним страхом.

Складна ситуація — явище індивідуальне, буває досить складно її виявити. Тому важливо запитати про них у самих дітей. Подібні опитування були проведені серед молодших школярів та молодших підлітків (Р.А. Аугіс, 1984; Є.Є. Даніловою, 1990). Було виявлено, що складними ситуаціями найчастіше називались ті, що безпосередньо були пов'язані з школою, навчанням. Ось найбільш типові:

- 🍏 перевірка знань під час контрольних та інших письмових робіт;

- 🍏 відповідь учня перед класом (в цій ситуації найбільш важливим є думка про нього вчителя та інших учнів класу, додатковим травмуючим фактором є мож-

ливість помилки при відповіді, що може викликати критику вчителя, сміх однокласників);

- 🍏 одержання поганої оцінки (якість оцінки є величиною суб'єктивною, «поганою» може бути названа не тільки «двійка», але оцінка в 3 або 4);

- 🍏 незадоволення батьків успішністю дітей (складність цієї ситуації визначається тим, що вона є джерелом всіляких заборон та покарань).

Крім означених складних ситуацій, діти називають і інші, зокрема:

- 🍏 конфлікти з однолітками (сварки, бійки, ізолюваність у групі однолітків);

- 🍏 конфлікти з дорослими (основна причина яких — неслухняність дитини, порушення нею встановлених правил, внаслідок чого відбуваються виховні «санкції» з боку батьків або інших дорослих, які не завжди справедливі, з погляду дітей);

- 🍏 ситуації публічного ви-

ступу (концерти, спортивні змагання);

- 🍏 випадки невдач у будь-якій діяльності (коли у дитини щось не виходить);

- 🍏 ситуації фізичної травми або її небезпеки (падіння, удари, переломи).

Як бачимо, коло ситуацій, які діти вважають для себе важкими, досить широке. Важливо відзначити, що абсолютна їх більшість — ситуації не виняткові, а повсякденні, на які дорослі найчастіше просто не звертають уваги. Між тим кожна з них може стати для дитини серйозною проблемою, про що дорослі часом і не підозрюють. А неувага до дитячої проблеми з боку дорослого може призвести до виникнення симптомів дитячого страху.

Тому важливо, щоб діти уміли адекватно поставитись до таких неминучих труднощів, училися конструктивно, а отже, і без шкоди для свого здоров'я, справлятися з цими ситуаціями.

Мудра підтримка з боку дорослих тільки підсилить їх впевненість у своїх силах, допоможе реалізувати творчі здібності. Суть підтримки може бути такою:

🍏 Насамперед поспостерігати за поведінкою дитини в різних складних для неї ситуаціях і оцінити конструктивність її поведінки.

🍏 Проаналізувати разом з дитиною (у тактовній формі) можливі варіанти подолання тих чи інших складнощів повсякденного життя, які часто зустрічаються або можуть зустрітись. Це дасть змогу розширити когнітивні можливості та здібності дитини, розвинути у неї необхідні навички аналізу складних ситуацій, що є важливою умовою конструктивної поведінки (вміння керувати мисленням, почуттями та уявою, як «інструментами» роботи для розв'язання складних задач).

🍏 Зверніться до власного досвіду поведінки у складних ситуаціях (тобто згадайте, як працює ваше мислення, почуття та уява), відрефлексуйте свої способи подолання складностей, оцініть їх ефективність. Результатами такого аналізу можна поділитися з дитиною.

🍏 Навчіть дитину елементарних технік аутогенного тренування (їх виклад широко представлений у популярній літературі, тому наводимо загальну схему виконання, як пропонував засновник цього методу І.Г. Шульц у своїй книзі: «Аутогенне тренуван-

ня — зосереджене саморозслаблення» (1932 р.):

🍏 перша вправа — виклик відчуття важкості в руках та ногах із розслабленням м'язів;

🍏 друга — виклик відчуття тепла в руках та ногах;

🍏 третя — регуляція ритму серцевої діяльності (частоти серцебиття);

🍏 четверта — регуляція ритму дихання;

🍏 п'ята — виклик відчуття теплоти в ямці під грудьми (сонячне сплетіння);

🍏 шоста — виклик відчуття прохолоди в районі чола.

Загальна формула аутогенного тренування може бути такою: «Я спокійний... мої руки важкі та теплі... моє серце б'ється сильно, спокійно і ритмічно... я дихаю спокійно, глибоко і рівномірно... сонячне сплетіння тепле, воно випромінює тепло... моє чоло прохолодне».

На тренування кожної вправи потрібно від 10 до 15 днів 2–3 рази на день, по 1–3 хвилини, кожна фраза вправи повторюється по 5–6 разів. Таким чином, на оволодіння всіма названими вправами іде 3 місяці.

Найбільш доступною позою в будь-якій ситуації є так звана «поза фурмана». Щоб її прийняти, необхідно сісти на стілець прямо, розправивши спину, а потім розслабити всі м'язи. Голова похилена на груди, очі заплющені, ноги трохи розставлені і зігнуті під тупим кутом, руки лежать на колінах, не торкаючись одна одної, лікті трішки округлені —

поза, характерна для фурмана, який дрімає в очікуванні їздця. Запропонована загальна формула аутогенного тренування допоможе самотійно творити інші.

Отже, уникаючи страхів, дитина буде здатна розкрити свої потенційні можливості у своєму мисленні, почуттях та уяві.

Між тим не тільки стахи блокують талант дитини. Дослідження свідчать, що близько 28% дітей мають неврівноважену психіку і потребують спеціальної психологічної допомоги. Вчитель є першою особою, яка повинна прийти на допомогу своєму учневі. Ця допомога може мати пропедевтичний характер через просвітницьку роботу вчителя з батьками.

В педагогічній практиці таких учнів відносять до категорії «важких», занедбаних або непристосованих до школи дітей. Між тим прояв цих труднощів та їх причини занадто широкі, що не дає змоги виділити чітких критеріїв, які визначають межі відхилень у поведінці школярів. Тому в сучасній літературі ці явища кваліфікуються по-різному. Найчастіше зустрічається термін «психогенна шкільна дезадаптація» (це психогенні реакції, психогенні захворювання та психогенне формування особистості дитини, яке порушує її суб'єктивний та об'єктивний статус у школі та вдома).

Крім цього поняття, в літературі зустрічаються терміни «шкільна фобія»,

«шкільний невроз», «дидактогенний невроз». Невроз тут розуміється не в медичному розумінні, а скоріше як неадекватний спосіб реагування на ті чи інші складності шкільного життя. Як правило, шкільні неврози проявляються у безпричинній агресивності, страхові ходити до школи, відмові відвідувати уроки, відповідати біля дошки, тобто поведінка дітей дезадаптивна або має відхилення.

З такими крайніми випадками проявів агресивності або страху, тривоги, невпевненості в собі ми зустрічаємося в шкільній практиці відносно рідко. Частіше спостерігаються стани шкільної тривожності, яка виражається у хвилюванні — підвищеній занепокоєності у навчальних ситуаціях, очікуванні негативного ставлення до себе та оцінки з боку вчителів і однолітків.

Термінологічні розбіжності базуються на розбіжностях у розумінні причин дезадаптивної поведінки. Так, говорячи про дидактогенії, дидактогенні неврози, найчастіше підкреслюють, що психотравмуючою є насамперед сама система навчання.

В сучасній школі, як правило, діяльність вчителя та діяльність учня мають дуже мало точок дотикання, в той час як саме спільна діяльність вчителя та учня є найбільш ефективним способом передачі досвіду і знань, культурних здобутків, моральних принципів тощо.

Мета вчителя і мета учня з самого початку не збігаються: вчитель мусить вчити, учень — вчитись, тобто сприймати, слухати, запам'ятовувати і т.п. Незважаючи на те, що всі вчителі знають про необхідність активної позиції учня в процесі навчання, на практиці це не враховується або сприймається надто обмежено (наприклад, на уроці вчитель дає змогу учням висловити свою думку, взяти участь, виступити у конструктивній дискусії).

Більшість новацій, популярних у сучасній школі, не мають успіху, мабуть, тому, що вони не змінюють самої позиції, ролі вчителя в процесі учіння. Учитель залишається на позиції «над» учнями і часто, не усвідомлюючи цього, пригнічує ініціативу учнів, їх пізнавальну активність, яка так необхідна у навчальній діяльності.

В такій ситуації, коли особистість учня розглядається лише в одній площині — як того, що навчається (об'єкта, а не суб'єкта навчальної діяльності), можливі різного роду дидактогенії. В психологічному словнику під ред. А.В. Петровського (1985) дидактогенія визначається як «викликаний порушенням педагогічного такту з боку вихователя (педагога, тренера, керівника) негативний психологічний стан учня (пригнічений настрій, страх, фрустрація та ін.), що негативно впливає на його діяльність та міжособистісні стосунки».

Дидактогенний невроз можна охарактеризувати як нервово-психічний розлад особистості дитини, основною причиною якого є порушення значущих для неї стосунків вчитель-учень, а патогенним фактором може бути неправильна поведінка педагога, наприклад, будь-які необережні слова на адресу учня.

Сильна перевтома, перевантаження учнів також можуть стати причиною виникнення невротичних розладів. Сам вступ до школи — переломний момент у житті дитини. Успішність навчання її в школі залежить від особливостей виховання в сім'ї, її рівня підготовленості до школи.

Поняття «шкільний невроз» більш глибоко пояснює причини виникнення відхилень у поведінці учнів. В цьому понятті розкриваються не тільки негативні дії з боку вчителя, школи, але і вплив неправильного виховання в сім'ї, індивідуальні особливості учнів. Ряд дослідників (О.В. Новікова, 1987, Г.В. Бурменська, 1990 та ін.) вважають, що основною причиною шкільною дезадаптації є не самі по собі прорахунки у навчальній діяльності молодших школярів чи їх стосунках з дорослими та однолітками, а переживання з приводу їх.

Для багатьох дітей вступ до школи може бути складним випробовуванням, про це потрібно пам'ятити першому вчителю і тримати цей процес у полі зору, поперед-

жаючи проблеми та ускладнення у дитини. Отже, про проблеми, з якими зустрічається, мабуть, кожен учень початкових класів:

- 🍏 режимні труднощі (вони полягають у відносно низькому рівні довільної регуляції поведінки, організованості);

- 🍏 комунікативні труднощі (найчастіше спостерігаються у дітей, які мають недостатній досвід спілкування з однолітками, виявляються у складному звиканні до класного колективу, до свого місця в цьому колективі);

- 🍏 проблеми взаємовідносин з учителем;

- 🍏 проблеми, пов'язані із зміною сімейної обстановки.

Між тим, питання в тому, як дитина справляється з цими складностями, які способи розв'язання проблем, пов'язаних з процесом адаптації до школи. На жаль, у частини дітей ці проблеми залишаються неподоланими. І якщо у таких випадках не здійснювати допомогу з боку шкільного психолога, вчителя, батьків, у таких дітей можуть спостерігатись різні форми шкільних неврозів як способів неадекватної компенсації невідповідності до школи.

Ми розглядаємо невроз у широкому психолого-педагогічному аспекті. В медичній літературі неврозами прийнято вважати психогенні захворювання, причинами яких є сильне емоційне потрясіння, порушення значущих життєвих стосунків

людини. Неврози зачіпають лише психічну сферу людини, не супроводжуються органічними змінами мозку.

На думку В.М. Мясичева (1960), невроз є хворобою особистості і насамперед є хворобою розвитку особистості. В основі неврозу — конфлікт людини з оточенням, цей конфлікт має внутрішній характер. В.М. Мясичев вказував, що при розгляді виникнення неврозів необхідно враховувати сферу стосунків особистості, оскільки саме порушення стосунків може бути причиною неврозу. Він вважав, що не конкретна патогенна ситуація веде до невротичного розладу, а ставлення особистості до цієї ситуації.

В багатьох дослідженнях відзначається, що насамперед порушення в системі сімейних стосунків спричиняють виникнення у дітей неврозів. Діапазон проявів шкільних неврозів досить великий, і саме це ускладнює виділення чітких критеріїв при їх діагностиці. Спостереження та досвід практичної роботи з молодшими школярами вказують на можливість виділення декількох груп дітей, які страждають «шкільними неврозами»:

- 🍏 Діти з явними відхиленнями у поведінці. Вони зухвало поводять себе на уроках, ходять по класу під час занять, брутальні по відношенню до вчителя, некерівані, агресивні. Як правило, погано вчаться. Самоцінка завищена. Найчастіше

вчителі відносять їх до категорії педагогічно занедбаних або до розумово відсталих дітей.

- 🍏 Встигаючі учні, які задовільно поводять себе на уроках, але в результаті перевантажень або емоційних потрясінь раптом починають змінюватись. У них з'являється депресія, апатія. Вчителі говорять про таких учнів, що їх ніби підмінили, що вони втратили інтерес до навчання. Дитина відмовляється ходити до школи, починає грубити, сперечатись. У неї можуть виникнути навіязливі явища, невротична депресія, що проявляється в пониженому тоні настрою, емоціональній лабільності, тривозі. Для цієї групи дітей іноді бувають характерні також аутизм (дитина втрачає контакт з дійсністю, інтерес до оточення, повністю занурюється у власні переживання), мутизм (відмова від комунікативного мовлення — повна або часткова — наприклад, відмова розмовляти з дорослими). Педагоги спочатку намагаються розібратися в причинах таких змін, але частіше за браком часу перестають звертати увагу на таких дітей, зараховуючи їх до розряду важковиховуваних.

- 🍏 Учні, у яких зовні здається все гаразд (добра успішність, задовільна поведінка), виявляють різні ознаки емоційних негараздів: страх відповідати біля дошки, при усних відповідях з місця — тремор рук, сором'язливість, плаксивість, відсто-

роненість. У таких учнів підвищений рівень тривожності, їх самооцінка, як правило, занижена, вони занадто вразливі. Для вчителів діти цієї групи не являють особливого інтересу, оскільки не заважають на уроках, старанні і вчать задовільно.

В силу сором'язливості, підвищеної тривожності такі учні не можуть проявити повною мірою своїх здібностей. Рівень розвитку невербального інтелекту таких дітей набагато більший від рівня вербального. Їх потенційні можливості можуть повністю розкритися тільки в індивідуальній роботі.

Найбільш характерним для цієї групи дітей є фобічний синдром (нав'язливе переживання страху з чіткою фабулою /стислий зміст подій/). Основними ознаками патологічних страхів є їх безпричинність, тривалість, схильність до генералізації (процес, в результаті якого суб'єкт відтворює поведінкову реакцію у відповідь на всі подразники або ситуації, тожонні з подразником безумовним або ситуацією, в якій відбувалось підсилення). Можна виділити також особливу групу страхів, викликаних навіюванням не виправдати довір'я дорослих під час тієї чи іншої діяльності. У таких учнів спостерігається страх школи, причиною якого може бути побоювання суворого вчителя, покарання за порушення дисципліни і таке інше, в результаті чого дитина відмов-

ляється відвідувати школу.

Необхідно зазначити, що виділення трьох форм прояву шкільних неврозів є достатньо умовним. Дослідження дітей вказують, що агресивність у першому випадку, апатичність в другому, і затисненість, скутість у третьому — це різні способи неадекватного психологічного захисту. Характер і прояви психологічного захисту при шкільних неврозах залежить передусім від типу вищої нервової діяльності, від особливостей виховання в сім'ї, від самої психотравмуючої ситуації.

Для того, щоб дитина успішно могла подолати свій страх та уникнути неврозів при реалізації своїх творчих можливостей мислення, почуттів та уяви, потрібно знати індивідуальні особливості її характеру. З цією метою у Японії використовують тест «Яка у вас група крові?» (про його дійовість говорять дослідження Тетяни Колесіної, канд. пед. наук, ст. наук. співробітника НМЦ превентивного виховання АПН України). На думку японців, група крові більшою мірою визначає характер та індивідуальні особливості людини. Це підтверджують дослідження японського вченого Пошитале Номи, в яких брали участь понад мільйон людей. Цей тест з успіхом у своїх дослідженнях використовувала Т. Колесіна. Ось дані її висновків, підтвержені спостереженнями за дитиною вихователів і батьків.

I група крові. Дитина

прагне стати лідером. Якщо поставить собі мету, то боротиметься, доки не досягне її. Вірить у свої сили, емоційна. Серед недоліків — ревності, амбіційності.

II група крові. Дитина віддає перевагу гармонії, спокою і порядку. Добре зближається з іншими дітьми, контактує з оточенням. Терпляча, чуйна, доброзичлива. Недоліки — впертість і нездатність розслабитися.

III група крові. Це потенційний індивідуаліст — схильний вчиняти так, як йому подобається. Дитина легко пристосовується до всього, податлива, мрійлива.

IV група крові. Це спокійні, врівноважені діти, їх люблять, їм довіряють, поруч з ними добре і комфортно. Вміють розважатися, тактовні і справедливі у стосунках з людьми, але інколи дуже різкі, довго вагаються перед прийняттям важливого рішення.

Вчителю, психологу, батькам з метою профілактики появи страхів та неврозів у дитини важливо мати уявлення про кожну з психодинамічних властивостей особистості. Це сприятиме розвиткові таланту дитини та допоможе доцільніше організувати виховну індивідуальну роботу.

Кочерга О.В.,

ст. викладач кафедри психології

КМПУ ім. Б.Д. Грінченка